

**BOLANING RUHIY RIVOJLANISHIGA IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK
OMILLAR VA OILA MUHITINING TA'SIRI**

Osiyo Xalqaro Universiteti

1-bosqich magistranti

Sadullayeva Shodiyaxon Saparboy qizi

Annotatsiya: Maqola biologik va ijtimoiy omillarning bola rivojlanishiga ta'siriga bag'ishlangan. Ijtimoiy-psixologik omillar va ularning bola psixikasining shakllanishiga, shuningdek, psixik rivojlanishdagi og'ishlarning paydo bo'lishi va kuchayishiga ta'sirining mumkin bo'lgan natijalari sanab o'tilgan va batafsil ochib berilgan. Oilaning bola rivojlanishidagi o'rni, uning nutqiy va psixologik shakllanishiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkinligi tavsiflanadi.

Kalit so'zlar: psixik rivojlanish; rivojlanish omillari; rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar; oilaviy muhit; oilaviy tarbiya; psixologik buzilishlar.

Аннотация. Статья посвящена влиянию биологических и социальных факторов на развитие ребенка. Перечислены и подробно раскрыты социально-психологические факторы и возможные результаты их воздействия на формирование психики ребенка, а также на возникновение и усугубление отклонений в психическом развитии. Описывается роль семьи в развитии ребенка, включая возможное негативное влияние на его речевое и психологическое становление.

Ключевые слова: психическое развитие; факторы развития; дети с отклонениями в развитии; семейная среда; семейное воспитание; психологические расстройства.

Abstract: The article is devoted to the influence of biological and social factors on child development. Socio-psychological factors and the possible consequences of their influence on the formation of the child's psyche, as well as the emergence and intensification of deviations in mental development, are listed and disclosed in detail. The role of the family in the child's development is characterized by the fact that it can negatively affect their speech and psychological development.

Keywords: psychological development; development factors; children with developmental disabilities; family environment; family upbringing; psychological disorders.

Kirish. Psixologlarning ta'kidlashicha, yil sayin bolalarda psixologik buzilish ko'rsatkichlari ortib bormoqda. Taxminan har beshinchi bola ruhiy kasallikka chalingan. Onaning deprivatsiyasi, pedagogik ta'sirchanligi va shafqatsizligi, ota-onalardan birining depressiyasi yoki uzoq muddatli stress, psixotravmatik omil ta'siri ostida bola uchun ahamiyatli bo'lgan odam yoki hayvonning o'limi natijasida yuzaga keladigan bolalar depressiyasi yosh chegarasini sezilarli darajada pasaytirdi va so'nggi 15 yil ichida o'smirlar depressiyasi holatlari 37% ga oshdi. 10 - 14 yoshli bolalar o'rtasida o'z joniga qasd qilish hollari 200 foizga ko'paydi va bu jahon ko'rsatkichlaridan deyarli uch baravar ko'pdir. Ta'kidlash joizki, bu borada profilaktik va ma'rifiy chora-tadbirlar, davlat dasturlarining samarasi kam. Hal qiluvchi omil barqaror va farovon oilaviy muhitdir. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, sanoati rivojlangan mamlakatlarda depressiya maktabgacha yoshdagi bolalarning 3,5 foizida, maktab va o'smirlarning 9 foizida uchraydi. Bolaning bunday noxushligi, odatda, xulq-atvorida, kayfiyatida, faoliyatida namoyon bo'ladi va u tomonidan mustaqil ravishda o'rnatilishi va bartaraf etilishi mumkin emas. Organik sabablardan tashqari (bosh miyadagi biokimyoviy jarayonlarning buzilishi, genetik moyillik, tug'ruq jarohatlari), depressiv holatning sababi psixologik jarohatlar (ota-onalarning ajralishi, yaqinlarning o'limi, ko'chib ketish, ta'lim muassasasini o'zgartirish, oiladagi nizolar), bola-ota-ona munosabatlari va bolalar jamoasidagi munosabatlarning buzilishi; uzoq muddatli stress, tashvishli muhit va hatto o'quv yuklamalari bo'lishi mumkin. Bola qanchalik yosh bo'lsa, bu holatni aniqlash shunchalik qiyin bo'ladi, chunki u ko'p jihatdan somatik buzilish sifatida namoyon bo'ladi - uyqu, ishtahaning buzilishi, sababsiz yig'lash yoki aksincha, sodir bo'layotgan voqealardan voz kechish, sensomotor, hissiy, kognitiv va nutqiy rivojlanishda orqada qolish, hozirgi yoshga xos faoliyat va qiziqishlarning yo'qligi.

Bolalar va o'smirlarning hissiy va psixologik holatini beqarorlashtirishga gadgetlar va ijtimoiy tarmoqlar katta hissa qo'shmoqda. Ular nafaqat jismoniy salomatlikka zarar yetkazadi (ko'rish qobiliyatining pasayishi, qaddi-qomatning yomonlashishi,

gipodinamiya), balki mustahkamlanmagan ruhiyatga ham katta zarar yetkazadi - uyquni yomonlashtiradi, isteriya va qaramlikni keltirib chiqaradi, o'qishdagi qiyinchiliklar, tengdoshlar bilan jonli muloqotni minimallashtiradi, tajovuzkorlik va xavotirni oshiradi, bolalar va ota-onalar o'rtasidagi munosabatlarning yomonlashishiga ta'sir qiladi, psixotravmatik ma'lumotlar yoki salbiy va noqonuniy niyatlarga ega bo'lgan odamlarga duch kelish imkoniyatini yaratadi. Ushbu texnik vositalarning barchasi ma'lumot olish va muloqot qilish uchun ma'lum bir foydadan tashqari, dunyoning haqiqiy manzarasini almashtiradi, boshqa qadriyatlarni shakllantiradi va ba'zida bolalarni buzg'unchi harakatlarga (jinoyatchilikdan o'z joniga qasd qilishgacha) undaydi.

Asosiy qism. A.R. Luriya va G. M. Dulnev ham bolaning to'laqonli rivojlanishi uchun nafaqat uning normal jismoniy rivojlanishi, miya va barcha analizatorlarning saqlanib qolishi, balki oilada va undan tashqarida ta'lim va tarbiyaning tizimlilikini ta'minlaydigan munosib ijtimoiy muhit ham zarurligini ta'kidlaganlar [12].

Rivojlanishdagi og'ishlarning patogen etiologik omillari ro'yxati juda ko'p va ularning barchasini bitta maqola doirasida tavsiflash mumkin emas, ammo ularni ikkita asosiy guruhga bo'lish mumkin: biologik va ijtimoiy-psixologik omillar. Ko'pincha biologik va ijtimoiy omillarning kombinatsiyasi uchraydi, bu esa rivojlanishdagi buzilishlarni yanada kuchaytiradi. Aynan bir xil zararli omil rivojlanishning og'ishining turli variantlariga olib kelishi mumkin va bunda turli sabablar bir xil buzilishni keltirib chiqarishi mumkin.

Ijtimoiy omillar uch guruhga bo'linadi:

mikroomillar (oilalar, do'stlar va yaqin atrofdagilar, ta'lim muassasalari);

mezoomillar (bola o'sayotgan sharoitlar, mintaqaviy sharoitlar, etnik xususiyatlar, ommaviy kommunikatsiya vositalari);

makroomillar (global-ijtimoiy miqyosdagi jarayonlar: ekologiya, siyosat, demografiya, iqtisodiyot).

Tabiiy ravishda, hayotning dastlabki yillarida oilaviy muhit va bola tarbiyasi omili eng katta ahamiyatga ega deb hisoblanadi.

Deviant rivojlanishning asosiy ijtimoiy-psixologik omillari - bu turli xil deprivatsiyalar (ijtimoiy, onalik, hissiy), shuningdek, turli xil psixologik stresslar va travmalardir. Bu bolani onasidan va yaqinlaridan ajratib olish, bog'liqlikning buzilishi,

hissiy aloqalarning yetishmasligi, tarbiya va ota-ona munosabatlarining nomutanosib turlari (ayniqsa, shafqatsiz munosabat yoki rad etish), hissiy jihatdan qashshoq muhit va noqulay yashash sharoitlari, turli darajadagi intensivlik va davomiylikdagi psixotravmatik vaziyatlar, gospitalizm sindromi, ota-onalarda ruhiy kasalliklar yoki aniq xarakter aksentuatsiyalarining mavjudligi, onaning tugʻruqdan keyingi uzoq muddatli depressiyasi, bolaning gadjetlar bilan meʼyorsiz va yoshiga mos boʻlmagan oʻzaro taʼsiri va boshqalar boʻlishi mumkin.

Uzoq vaqt davomida, V. B. Nikishinaning toʻgʻri taʼkidlashicha, ruhiy sohaning rivojlanishidagi ogʻishlarning sababiy bogʻliqligi muammolarini oʻrganish tarixida barcha genetik boʻlmagan omillar umumlashtirilgan, farqlanmagan holda baholangan va oʻrtacha omillar guruhiga birlashtirilgan.

Biroq, atrof-muhit sharoitlarining farqlarini hisobga olmasdan turib, patologiya shakllanish sabablarining butun tuzilishini baholash mumkin emas, umumiy va farq qiluvchi muhitni ajratish kerak [11].

Muhit va tarbiyaning noqulay sharoitlari, ayniqsa, ular erta paydo boʻlgan va bola ruhiyatiga uzoq muddatli psixotravmatik taʼsir koʻrsatadigan boʻlsa, uning umumiy rivojlanishi, vegetativ, keyin esa asab-ruhiy funksiyalari, hissiy rivojlanishining barqaror buzilishiga olib kelishi mumkin. Ijtimoiy-psixologik omillar biologik omillar keltirib chiqaradigan va miyaning organik (strukturaviy) oʻzgarishlari bilan bogʻliq boʻlganlarga qaraganda rivojlanishdagi kamroq ogʻir va barqaror ogʻishlarni keltirib chiqaradi. Bola qanchalik yosh boʻlsa, biologik omillar shunchalik katta ahamiyat va taʼsirga ega boʻladi, ulgʻaygan sari esa ijtimoiy-psixologik omillar ustunlik qila boshlaydi [17].

Rivojlanishning harakatlantiruvchi omillari sifatida bolaning ichki imkoniyatlari ochilishini taʼminlaydigan barcha narsalar namoyon boʻladi. Ichki omillar bolaning rivojlanish jarayonida amalga oshiriladigan biologik, irsiy va boshqa xususiyatlarini oʻz ichiga oladi. Tashqi - bu bolani oʻrab turgan muhit, maqsadga yoʻnaltirilgan faoliyat, ichki imkoniyatlarni amalga oshirish va rivojlantirishga yordam beradigan tarbiya. Shunday qilib, ijtimoiy rivojlanish ijtimoiylashuv va individuallashtirish jarayonlarini birlashtiradi [13].

Taniqli psixolog va defektolog L. S. Vigotskiy haqli ravishda shuni taʼkidlaydiki, "normal bolaning sivilizatsiyaga oʻsib kirishi odatda uning organik yetilish jarayonlari

bilan yagona qotishmadir. Rivojlanishning ikkala plani - tabiiy va madaniy plani bir-biriga mos keladi va bir-biri bilan qo'shib ketadi. O'zgarishlarning ikkala qatori bir-biriga singib ketadi va mohiyatan bola shaxsining ijtimoiy-biologik shakllanishining yagona qatorini tashkil etadi." Olimning ta'kidlashicha, oliy ruhiy funksiyalar organizmning somatik xususiyatlaridan farqli o'laroq, uzoq shakllanish yo'lini bosib o'tadi va birinchi navbatda nafaqat shart-sharoit, balki rivojlanish manbai sifatida namoyon bo'ladigan atrofdagi ijtimoiy muhitga bog'liq [4].

I. A. Filatovning adolatli ta'kidlashicha, erta yoshdagi bolaning shaxsiy parametrlari va psixomotor jarayonlari namoyon bo'ladigan, shakllanadigan va rivojlanadigan yetakchi faoliyatini (kattalar bilan muloqotning turli modalliklari) tashkil etish uning tarbiyasining asosiy shartidir [15].

Ontogeneznining dastlabki bosqichlaridayoq bolaning madaniyat subyekti sifatida normal rivojlanishini shakllantirish ota-onalar tomonidan bolaning rivojlanishi va ijtimoiylashuviga ko'maklashishni o'z vaqtida tashkil etish va faollashtirish zaruratini keltirib chiqaradi [10].

Chaqaloqning yaxshi rivojlanishining eng muhim sharti yaqin kattalar bilan hissiy muloqot bo'lib, uning yo'qligi psixosotsial rivojlanishning kechikishiga olib keladi va barcha oliy psixik funksiyalarning yetishmovchiligini keltirib chiqaradi. Buni yetim bolalar yoki qamoqdagi onalarning farzandlari misolida ko'rish mumkin. Hatto shunday onalar bilan muloqotda bo'lish chaqaloqlar uchun yetimxonada bo'lishdan ko'ra foydaliroqdir. Biroq, bolaning ijtimoiy jihatdan noqulay oilada bo'lishi pedagogik va ijtimoiy qarovsizlik, jismoniy va ruhiy salomatlikning yomonlashuvi xavfini oshiradi, shuningdek, rivojlanish va salomatlikdagi mavjud muammolarni sezilarli darajada og'irlashtiradi.

Jon Boulbi tomonidan bog'liqlik nazariyasi ishlab chiqilgan. Uning mohiyati shundaki, bola psixikasida instinkt darajasida katta odamga yaqin va muhim bo'lishga intilish yotadi, chunki bu omon qolishning garovidir. 6-7 oydan keyin bola yaqinlarini ajrata boshlaydi va ularni notanishlardan afzal ko'radi - ijtimoiy tushunish shakllanadi. Shu bilan birga, yaqin kishisini yo'qotish, ajralish qo'rquvi paydo bo'ladi. Boulbi bog'liqlikni shunchaki fiziologik ehtiyojlarni qondirish emas, balki aynan ijtimoiy tuyg'u sifatida talqin qiladi [3].

Mustahkam bog'liqlik dunyoga bo'lgan asosiy ishonch tuyg'usini va yuqori kognitiv faollikni shakllantiradi. Imprinting jarayoni uchun yangi tug'ilgan chaqaloqni tug'ilgandan so'ng darhol onasining ko'kragiga qo'yish va u bilan hayotining dastlabki soatlari va kunlarida doimiy taktik aloqada bo'lish muhimdir. Bolaga eng katta jarohat yaqinlarining e'tiborsizligi, ba'zan hatto shafqatsiz munosabatdan ham ko'proq zarar yetkazadi. Shuningdek, bolaga ambivalent, ziddiyatli, beqaror munosabatda bo'lish ham tarbiyaning salbiy strategiyasidir.

Maxsus adabiyotlarda mualliflar tomonidan xarakterning rivojlanishiga ijtimoiy-psixologik omillarning ta'siri, shu jumladan, me'yorning eng chekka, chegaraviy varianti bo'lgan urg'uli ta'sir bir necha bor ta'kidlangan. Shu bilan birga, xarakter aksentuatsiyasining asosiy turlari psixopatiya turlari bilan qisman mos keladi yoki o'xshashlikka ega. Biroq, psixopatiyalarga xarakter anomaliyalari sifatida uchta differensial mezon xos: umumiylik, xarakter barqarorligi va ijtimoiy moslashuvchanlikning yo'qolishi [9]. Shu bilan birga, tadqiqotchilarning kuzatuvlariga ko'ra, ota-onaning ikkalasi ham ta'kidlangan xarakterga ega bo'lsa, bolada psixopatologiya rivojlanish xavfi sezilarli darajada oshadi.

"Xarakter aksentuatsiyasi" tushunchasi A. Ye. Lichko tomonidan ta'riflangan. Aksentuatsiyalarda xarakterning ayrim xususiyatlari haddan tashqari keskinlashadi, buning natijasida psixogen ta'sirlarning ma'lum bir turiga tanlangan zaiflik yuzaga keladi, boshqalarga esa yaxshi chidamlilik aniqlanadi. Kuchli omil uzoq muddatli salbiy ijtimoiy-psixologik ta'sirlar (birinchi navbatda - oiladagi turli xil nomutanosib tarbiya turlari: giperparvarlik, gipoparvarlik, shafqatsiz munosabat, hissiy rad etish va boshqalar), ayniqsa o'smirlik davrida. Shuningdek, ruhiy jarohatlar va maktab moslashuvining buzilishi ham sabab bo'lishi mumkin [9].

Orttirilgan psixopatiyani tasvirlaganda V. V. Kovalev uning shakllanishida asosiy omil noto'g'ri tarbiya va atrof-muhitning salbiy ta'siri, ayniqsa xarakterning shakllanish davrida ekanligini ko'rsatadi. Aksentuatsiya asosida psixopatiyaning rivojlanishi uchun uzoq davom etadigan va ushbu turdagi aksentuatsiya uchun eng zaif joyga to'g'ri keladigan ijtimoiy-psixologik ta'sir talab qilinadi. Muhitning ta'siri salbiy endogen tabiatga ustma-ust tushadigan hollarda vaziyat eng og'ir bo'ladi [6].

V. M. Bexterev bolalar psixopatiyalarining rivojlanishiga irsiyat ham, tarbiyaning og'ir sharoitlari, ota-onalarning salbiy namunasi, og'ir kasalliklar ham sabab bo'lishi

mumkinligini taxmin qilgan [2]. Shu bilan birga, ko'pchilik tadqiqotchilar psixopatiyalarning kelib chiqishi to'g'risidagi endogen konsepsiyani qo'llab-quvvatladilar (P. B. Gannushkin, E. Krae pelin; E. Kretschmer, E. Kan). Xarakterning muhitga aloqador o'zgarishlari esa "sotsiopatiyalar" degan nom bilan ajratila boshlandi (A. K. Lens).

Biroq, mualliflar ijtimoiy sharoitlar endogen shakllangan yoki erta orttirilgan anomaliyalarning rivojlanishiga ham, silliqalanishiga ham, kompensatsiyasiga ham hissa qo'shishi mumkin degan fikrda yakdil. Klinik tekshiruv, kuzatuv va statistik tahlil natijasida bir qator mualliflar tomonidan psixopatologik buzilishlar shakllanishining patogenetik omillari aniqlangan. Ular orasida ijtimoiy-psixologik, shu jumladan mikrosotsial (oilaviy) kelib chiqishga ega bo'lganlarini ajratib ko'rsatish mumkin:

irsiyat (bolaning ota-onasida ruhiy va somatik buzilishlar mavjudligi);

rivojlanishning ijtimoiy holati (onaning bolaga yetarlicha e'tibor bermasligi);

oilaviy muhit (to'liq bo'lmagan oilalarda, tuzilishi o'zgargan oilalarda tarbiyalanish, ota-onalarning past ta'lim va moddiy darajasi, ota-onalarning alkogolizmi, noqulay uy-joy sharoitlari, tarbiyaning patologik shakllari) [7].

Biroq, shuni ta'kidlash joizki, oiladagi tarbiya sharoiti bolaning farovon va noto'g'ri rivojlanishining asosiy va hal qiluvchi omili emas. O'sib kelayotgan bolaga kattalar va tengdoshlar ijtimoiy muhitining ta'siri oilaviy ta'sirdan kam emas, ba'zan esa undan ham muhimroqdir. Ushbu omilning prinsipial ahamiyati bir xil genetik, biologik materialga va bir xil oilaviy tarbiya sharoitlariga ega bo'lgan, ammo butunlay boshqacha shaxslar bo'lib yetishgan monozigota egizaklar shaxslari misolida ko'rinadi. Shundan kelib chiqib, ularning sotsium bilan aloqalarini rivojlanishning individual yo'lini sezilarli darajada vositachi qiluvchi omil sifatida ko'rib chiqish mumkin.

Xulosa

Yuqoridagi ilmiy manbalar va tahlillar shuni ko'rsatadiki, bolaning ruhiy rivojlanishi ko'p omilli va murakkab jarayon bo'lib, unda biologik, ijtimoiy hamda psixologik faktorlar o'zaro uzviy bog'liq holda ta'sir ko'rsatadi. So'nggi yillarda bolalar va o'smirlar orasida psixologik buzilishlarning ortib borishi, depressiya, xavotir, xulq-atvor buzilishlari va o'z joniga qasd qilish hollari keskin ko'paygani oilaviy va ijtimoiy muhitdagi beqarorlikning kuchayib borayotganini ko'rsatadi. Bu o'z

navbatida psixoprofilaktika, psixogigiyena va psixo-pedagogik yordam ko'rsatish tizimini qayta ko'rib chiqish zaruratini tug'diradi.

Tadqiqotlar shuni tasdiqlaydiki, ayniqsa ilk yosh davrida yaqin kattalar bilan barqaror emotsional aloqa, mehr-muhabbat, qo'llab-quvvatlovchi muloqot hamda xavfsiz tarbiyaviy muhit bolaning psixik barqarorligi va sog'lom rivojlanishining asosiy garovi hisoblanadi. Onalik deprivatsiyasi, oiladagi nizolar, shafqatsiz munosabat, pedagogik beparvolik, ota-onalarning ruhiy salomatlik muammolari yoki tarbiya uslubining nomutanosibligi bolaning emotsional sohasida chuqur salbiy oqibatlariga olib kelishi mumkin. Uzoq muddatli stress va psixotravmatik vaziyatlar nafaqat depressiv holatlarni, balki shaxs rivojlanishidagi og'ishlarni kuchaytirib, ijtimoiy moslashuvning buzilishiga sabab bo'ladi.

Ijtimoiy-psixologik omillarning, jumladan, me'yoridan ortiq gadjetlardan foydalanish, ijtimoiy tarmoqlardagi salbiy kontentga duch kelish va real kommunikatsiyaning kamayishi kabi omillarning kuchayib borishi ham bolalar psixikasiga sezilarli zarar yetkazmoqda. Bu holatlar uyqu buzilishi, tajovuzkorlik, tashvish, qaramlik, o'qishdagi qiyinchiliklar va shaxslararo munosabatlarning yomonlashuvi kabi oqibatlariga olib kelmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Баранов, А. А. Состояние здоровья детей современной России / А. А. Баранов, Л. С. Намазова-Баранова, В. Ю. Альбицкий, Р. Н. Терлецкая. — Текст : непосредственный // Социальная педиатрия. — Москва : ПедиатрЪ. — 2018. — № 20. — 120 с.
2. Бехтерев, В. М. Проблемы развития и воспитания человека : избр. психол. тр. / под ред. А. В. Брушлинского и В. А. Кольцовой. — Москва : Ин-т практ. психологии ; Воронеж : МОДЭК, 1997. — 416 с. — Текст : непосредственный.
3. Боулби, Д. Привязанность / Д. Боулби ; под общ. ред. Г. В. Бурменской. — Москва : Гардарики, 2003. — 480 с. — Текст : непосредственный.
4. Выготский, Л. С. Основы дефектологии / Л. С. Выготский. — Санкт-Петербург : Лань, 2003. — 654 с. — Текст : непосредственный.
5. Киселева, М. Г. Роль материнской депрессии в психическом развитии детей раннего возраста. / М. Г. Киселева. — Текст : непосредственный // Психология.

Историко-критические обзоры и современные исследования. — 2017. — №4а. — С. 146—155.

6. Ковалев, В. В. Психиатрия детского возраста (руководство для врачей) / В. В. Ковалев. — Москва : Медицина, 1979. — 608 с. — Текст : непосредственный.

7. Куприянова, И. Е. Клинико-психологические, биологические и социальные факторы риска развития психопатологических нарушений у детей с ограниченными возможностями здоровья / И. Е. Куприянова, Б. А. Дашиева, И. С. Карауш. — Текст : непосредственный // Сибирский вестник психиатрии и наркологии. — 2012. — № 3 (72). — С. 36—40.

8. Лисина, М. И. Общение, личность и психика ребенка / М. И. Лисина. — Москва : Институт практической психологи ; Воронеж : Модэк, 1997. — 384 с. — Текст : непосредственный.

9. Личко, А. Е. Психопатии и акцентуации характера у подростков. Психология индивидуальных различий / А. Е. Личко ; под ред. Ю. Б. Гиппенрейтер, В. Я. Романова. — Москва : Изд-во МГУ, 1982. — С. 288—318. — Текст : непосредственный.

10. Медведева, Е. А. Формирование личности младших школьников с задержкой психического развития в условиях дополнительного образования художественного направления / Е. А. Медведева, А. С. Павлова. — Москва : Перо, 2018. — 160 с. — Текст : непосредственный.

11. Никишина, В. Б. Деструктивность семейных отношений как фактор нарушений психического развития у детей / В. Б. Никишина. — Текст : непосредственный // Яро-славский педагогический вестник. — 2003. — № 4 (37). — С. 101—104.

12. Принципы отбора детей во вспомогательные школы / под ред. Г. М. Дульнева и А. Р. Лурия. — 3-е изд., испр. и доп. — Москва : Просвещение, 1973. — 224 с.

13. Приходько, О. Г. Социальное развитие детей с ограниченными возможностями здоровья / О. Г. Приходько, А. А. Кондрашова. — Текст : непосредственный // Специальное образование. — 2014. — № 3 (35). — С. 83—93.

14. Приходько, О. Г. Современные подходы к психолого-педагогической помощи семье ребенка с отклонениями в развитии / О. Г. Приходько, О. В. Югова. — Текст : непосредственный // Вестник Московского городского педагогического университета. Серия: Педагогика и психология. — 2013. — № 3 (25). — С. 107—119.

15. Филатова, И. А. Методологические основания воспитания детей с ограниченными возможностями здоровья в раннем возрасте / И. А. Филатова. — Текст : непосредственный // Понятийный аппарат педагогики и образования : коллектив. моногр. — Екатеринбург, 2019. — С. 353—358.

16. Югова, О. В. Роль семьи в становлении речи ребенка и коррекции ее нарушений / О. В. Югова. — Текст : непосредственный // Логопедическая помощь в условиях специального и инклюзивного образования: традиции и инновации : сб. науч. статей по материалам Междунар. науч.- практ. конф. / МГПУ. — Москва, 2019. — С. 324—329.

17. Югова, О. В. К вопросу о патогенных факторах развития ребенка / О. В. Югова. — Текст : непосредственный // Актуальные проблемы современного раннего и дошкольного образования детей с инвалидностью и ОВЗ : сб. науч. статей по материалам региональной науч.-практ. конф. / МГПУ. — Москва, 2018. — С. 333—339.

